

SUMBANGAN DAN PERANAN MALAYSIA DALAM KONFLIK BOSNIA - SERBIA 1992-1995

Azlizan Binti Mat Enh

Abstract

An international issue that is interesting to study is the seriousness and commitment of Malaysia towards the issues in Bosnia-Herzegovina. At the early stage, Malaysia supported United Nations on Bosnian issues, but when the conflict in Bosnia-Herzegovina failed to be settled quickly and effectively by United Nations, Malaysia voiced out loudly her stance on Bosnia-Herzegovina issues and criticised the United Nations. Why did Malaysia play an active role towards Bosnia-Herzegovina issues although Malaysia and Bosnia are different geo-politically? This article will study the factors underlying Malaysian foreign policy relating to Bosnia-Herzegovina issues and analyze Malaysia's role and contribution at the international level relating to Bosnia-Herzegovina issues. This study is based on debates in the Malaysia House of Representatives and from newspapers reports.

Pengenalan

Bosnia mempunyai masyarakat yang majoritinya adalah penganut agama Islam yang menyumbang sebanyak 44 peratus daripada keseluruhan 4.4 juta penduduknya. Selain Bosnia terdapat juga bangsa Serb Ortodoks yang jumlahnya sebanyak 31 peratus di samping bangsa-bangsa lain yang merupakan kumpulan minoriti.¹ Walaupun demikian, puak Serbia berhasrat menghapuskan penganut agama Islam kerana ingin membalas dendam terhadap kerajaan Uthmaniyah yang pernah menjajah mereka suatu ketika dahulu.

Beberapa peperangan dan pemberontakan telah berlaku sekitar pertengahan abad ke-20 dan kemuncaknya adalah peperangan yang meletus pada tahun 1992-1995. Ini kerana peperangan tersebut dikatakan antara peperangan yang terburuk yang melibatkan pembunuhan kejam dalam sejarah manusia selepas Perang Dunia Pertama dan Perang Dunia Kedua. Hakikatnya, Muslim Bosnia menjadi mangsa kepada keganasan Serb dalam konflik tersebut. Dianggarkan sejak tahun 1992 sehingga 1995, seramai lebih daripada 300,000 Muslim Bosnia, termasuk kanak-kanak telah terkorban akibat pembersihan etnik yang dilakukan oleh penganas Serb.²

Krisis kemanusiaan di Bosnia ini telah mendapat perhatian penduduk dunia termasuk Malaysia. Malaysia mengambil pendirian menentang kekejaman yang dilakukan oleh Serb ke atas masyarakat Bosnia. Bagi Malaysia, salah satu asas yang menentukan dasar luarnya dalam hubungan antarabangsa adalah keselamatan. Walaupun kedudukan geografi Bosnia-Herzegovina berada dalam lingkungan benua Eropah yang berbeza dengan Malaysia, tetapi atas prinsip keselamatan dan kedaulatan negara Bosnia-Herzegovina, Malaysia tetap menyokong usaha mengembalikan keamanan di negara itu dan mengutuk pencerobohan Serb. Malah, peranan dan sumbangan Malaysia dalam isu antarabangsa Bosnia-Herzegovina adalah lebih menonjol berbanding peranan dan sumbangannya di negara-negara bergolak yang lain. Perbincangan seterusnya akan menyentuh mengenai faktor-faktor yang menjadi pertimbangan kepada Malaysia untuk meluaskan peranan dan penglibatannya dalam konflik antarabangsa Bosnia-Herzegovina pada 1992-1995.

Kegagalan Barat Membawa Keamanan kepada Bosnia

Malaysia pada peringkat permulaan konflik di Bosnia-Herzegovina, tidak memberi reaksi yang serius kerana Malaysia yakin akan keupayaan Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu (PBB) dan kuasa Barat terutamanya Amerika untuk mengembalikan keamanan dan keadilan di Bosnia-Herzegovina. Ini berdasarkan konsep hak asasi dan demokrasi yang dijunjung oleh kuasa-kuasa Barat, terutamanya Amerika. Apatah lagi semasa kempen pencalonan William Jefferson Clinton³ sebagai Presiden pada 1992, Amerika telah menyuarakan dengan lantang dan berjanji akan menggunakan kuasa yang ada pada Amerika untuk menghentikan perang saudara di Bosnia.⁴ Namun begitu, polisi Amerika nampaknya tidak membantu menghentikan peperangan tetapi lebih buruk dengan membiarkan peperangan lebih lama berlarutan. Malaysia bersetuju dan menyambut baik cadangan-cadangan negara tertentu seperti Amerika untuk melibatkan diri dengan lebih berkesan khususnya berkenaan dengan penggunaan kuasa militeri untuk mengatasi masalah di Bosnia. Namun, Malaysia kecewa kerana didapati Amerika tidak mahu meneruskan cadangan tersebut apabila mendapat tentangan dalam kalangan lain-lain anggota PBB dan negara-negara Eropah seperti Rusia dan Perancis yang tidak bersetuju agar kuasa tentera digunakan untuk mengatasi perbalahan di Bosnia.⁵

Rusia sememangnya daripada awal tidak mahu sebarang tindakan diambil oleh North Atlantic Treaty Organization (NATO) yang boleh mengancam Serbia. Walaupun Rusia terlibat dengan NATO, tetapi Rusia hanya inginkan supaya Serbia mematuhi apa yang diminta oleh PBB iaitu menghentikan serangan. Sebaliknya Rusia berharap agar rancangan NATO untuk bertindak ke atas Serbia tidak berjaya. Pendirian Rusia ini tidak mustahil kerana keduanya Serbia dan Rusia mempunyai hubungan erat yang telah terjalin beratus tahun dulu dari segi bahasa, ugama malah abjad.⁶ Rusia telah menggunakan kuasa veto untuk menguatkan lagi sekatan antarabangsa agar tiada pengaliran atau pembekalan senjata kepada Muslim Bosnia dan Croatia.⁷

Perancis telah menolak sekatan ekonomi ke atas Serbia. Perancis turut menolak cadangan Jerman untuk menghantar tentera kepada Serbia, Perancis dilihat menyebelahi cadangan Serbia mengenai pembahagian wilayah Bosnia ke arah pembentukan Serbia Raya.⁸ Perancis yakin dengan peranan yang dimainkan oleh Setiausaha Agung PBB Boutros Boutros Ghali⁹ untuk membawa keamanan di Bosnia. Britain walaupun tidak bersetuju dengan kegiatan Serb tetapi mendiamkan diri kerana sekutunya Perancis menyokong dan bersimpati dengan Serbia. Britain lebih kepada melaksanakan mandatnya sebagai badan pengaman dan menolak keberkesanan serangan udara ke atas Serbia. Memandangkan Britain tidak mempunyai minat ke atas penggunaan tentera, maka negara itu melihat tiada gunanya peranan NATO dalam proses perdamaian. Jerman satu-satunya kuasa Eropah yang mempunyai pendirian menggunakan kekerasan ke atas Serb tetapi Perancis, Britain dan Rusia ingin meminimumkan pengaruh Jerman dengan menolak syor tersebut.

Presiden Amerika George Herbert Walker Bush¹⁰ semasa mentadbir Amerika mengeluarkan kenyataan, menyatakan apa yang sebenarnya dalam fikirannya tentang perang di Bosnia: "*I don't think anybody suggests that if there is a hiccup here or there or a conflict here or there that the United States is going to send troops.*"¹¹ Amerika memutuskan untuk tidak menghantar tenteranya di Bosnia-Herzegovina. Malah setiausaha Amerika juga mengatakan biarlah mereka berperang, bila mereka penat mereka akan berhenti.¹² Namun begitu, kenyataan ini adalah tidak berasas, kerana masyarakat Muslim di Bosnia yang dibunuh oleh Serb menunjukkan peningkatan hari demi hari sejak Serb melancarkan *ethnic cleansing* ke atas masyarakat Islam. Adalah dianggarkan seramai lebih kurang 250,000 orang awam yang antaranya terdiri daripada wanita dan kanak-kanak menjadi mangsa keganasan Serb.

Situasi menjadi bertambah buruk pada tahun 1993, apabila puak Croat turut melancarkan serangan ke atas Muslim Bosnia. Orang Islam di Bosnia tidak diberi bekalan senjata untuk melawan Serb yang mempunyai senjata yang lebih banyak dan moden yang diperolehi daripada Yugoslav National Army. Masalah ini turut disuarakan oleh Perdana Menteri Bosnia Alijah bahawa orang Bosnia tidak dapat melawan Serb kerana Amerika dan PBB tidak membantu membekalkan senjata kepada mereka. Setiausaha Negara Amerika iaitu Warren Christopher turut mengakui bahawa Amerika tidak akan menghantar tentera

di Bosnia pada peringkat awal. Bagi Amerika, masalah di Bosnia-Herzegovina adalah permusuhan yang tidak boleh dipercayai, sungguh teruk dan pergaduhan yang semula jadi dari sejarah yang beratus-ratus tahun yang berkaitan dengan etnik, kebencian dan dendam yang tidak sudah. Pandangan ini menunjukkan peperangan yang tidak adil dengan membiarkan Serb membuat pembersihan etnik ke atas masyarakat Islam di Bosnia. Manakala Ghali juga membiarkan masalah di Bosnia-Herzegovina berlarutan. Ghali mendakwa bahawa puak Bosnia dan Serb sama-sama degil menyebabkan rundingan sukar dicapai.

Senario ini memberikan gambaran yang tidak adil pada kaca mata Malaysia tentang reaksi dan tindakan PBB, Amerika dan negara Eropah terhadap peperangan di Bosnia. Tindakan kuasa Barat di Bosnia adalah merupakan satu yang menghampakan Malaysia. Ahli-ahli Parlimen Malaysia yang terdiri daripada kerajaan dan pembangkang menentang sikap *double standard* ini ke atas masyarakat Bosnia. Malaysia sebagai negara yang bernaung di bawah panji-panji PBB sejak 1957, begitu komited kepada PBB malah Malaysia turut menghantar tentera pengamannya bersama-sama PBB ke Bosnia. Namun Malaysia kecewa dengan reaksi PBB yang gagal membantu masyarakat Bosnia-Herzegovina. Malah Parti Islam Se-Malaysia (PAS) di Malaysia pada peringkat awal juga telah menyelar kerajaan pimpinan Dr. Mahathir apabila Dr. Mahathir menghantar tentera pengamannya untuk bersama PBB di Bosnia. Dr. Mahathir dikatakan turut bersama untuk membunuh umat Islam Bosnia.¹³

Malaysia pada peringkat awal yakin dengan kemampuan PBB dalam menangani isu di Bosnia. Namun laporan demi laporan yang diterima menunjukkan kematian Muslim Bosnia yang semakin meningkat, menyebabkan Malaysia di bawah Dr. Mahathir semakin lantang mengutuk Amerika dan kuasa Eropah serta menuntut supaya mereka berlaku adil kepada orang Muslim di Bosnia. PBB telah diperalatkan oleh pihak Barat dan menganggap Malaysia turut diperalatkan. Malaysia tidak lagi yakin kepada Amerika dan PBB dalam menangani isu Bosnia secara telus. Presiden Clinton yang menggantikan Bush juga dilihat tidak melakukan apa-apa untuk menghentikan peperangan di Bosnia.¹⁴ Dalam perasmian pameran mengenai penglibatan Malaysia dalam operasi pengaman PBB Dr. Mahathir bin Mohamed telah menyuarakan kekesalannya terhadap PBB kerana gagal dan bertindak berat sebelah terhadap masalah di Bosnia-Herzegovina.

Perlu dijelaskan di sini bahawa penglibatan Malaysia dalam Operasi pengaman PBB adalah berteraskan kepada prinsip-prinsip kedaulatan sesebuah negara, keadilan dan kemanusiaan dan bukannya didorong oleh agama dan politik. Masanya telah sampai bagi masyarakat antarabangsa mengkaji semula peranan Operasi Pengaman PBB. Kegagalan UNPFOFOR¹⁵ untuk memberhentikan keganasan puak Serb Bosnia terhadap rakyat Islam dan Croat Bosnia-Herzegovina merupakan satu tamparan yang hebat kepada keberkesanan Operasi Pengaman PBB. Tidak ada gunanya satu pasukan pelindung dihantarkan

sekiranya ia tidak dapat melindungi orang ramai sepertimana yang telah dimandatkan.¹⁶

Malaysia turut mengecam dasar Amerika dan Eropah yang tidak mahu memansuhkan sekatan senjata kepada pejuang Bosnia. Amerika dilihat sepatutnya memaksa rakan-rakan Eropah nya supaya lebih adil kepada Bosnia dalam isu senjata tetapi dilihat tidak menggunakan pengaruhnya. Dasar Amerika dilihat bercanggahan ketika Amerika berhadapan dengan konflik di Somalia dan di Iraq. Sikap *double standard* Amerika jelas kerana Bosnia tidak mempunyai kepentingan kepada Amerika seperti mana di Iraq yang kaya dengan minyak dan di Somalia yang penuh dengan uranium. Kekecewaan Malaysia terhadap dasar Amerika dan kuasa Eropah itu jelas disuarakan oleh Dr. Mahathir:

Barat tidak segan silu membelakangkan prinsip-prinsip keadilan mereka sendiri jika perbuatan ini perlu bagi kepentingan mereka. Di Asia Barat, mereka kononnya bertindak untuk melindungi orang Kuwait daripada kezaliman Iraq. Kononnya mereka bertindak kerana berpegang kepada prinsip kemanusiaan dan keadilan. tetapi apabila orang Serb bertindak ganas kepada orang Islam dengan begitu jelas, mereka memberi seribu alasan untuk tidak bertindak melawan Serb.¹⁷

Malaysia akhirnya terpaksa mendesak PBB untuk melakukan sesuatu yang lebih berkesan untuk menghentikan pembunuhan Serb ke atas orang Bosnia dan Croat. Dr. Mahathir lantang bersuara untuk menegakkan keadilan dan undang-undang serta menjamin keselamatan di rantau Balkan itu dengan menggunakan saluran-saluran diplomatik antarabangsa antaranya contohnya Organisation of The Islamic Conference (OIC). Malaysia dan beberapa negara Islam yang lain bersiap sedia untuk menghantar askar-askar mereka ke Bosnia di bawah panji-panji biru PBB walaupun Amerika yang sepatutnya lebih berkemampuan untuk berbuat demikian. Berbeza dengan Amerika, Malaysia telah membuat persediaan rapi ke atas tenteranya untuk dihantar ke Bosnia, malah berkobar-kobar menunggu isyarat daripada PBB untuk turut serta dalam misi ke Bosnia.

Kegagalan PBB dan Barat merupakan perubahan kepada polisi luar Malaysia mengenai kekejaman di Bosnia. Dr. Mahathir tidak lagi mengikut rentak Barat tetapi mengambil serius isu Bosnia agar keadilan dan undang-undang dapat dikuatkuasakan di Bosnia. Ternyata pendapat Robert Gray iaitu konsul PBB di New York meleset, apabila mengatakan bahawa tiada sesiapa pun yang ingin menghantar tentera mereka ke Bosnia untuk mengekalkan undang-undang dan menjamin keamanan di situ.¹⁸ Bagi Dr. Mahathir Mohamed keprihatinan Malaysia dalam isu tersebut berlandaskan kepada pelbagai faktor, termasuk prinsip asas yang diwujudkan untuk menjamin keamanan negara merdeka dan kesejahteraan hidup umat manusia. Malaysia tidak boleh berdiam diri hingga tidak mempersoalkan sikap PBB, perilaku, kerenah, kesungguhan

dan prasangka nya dalam menangani isu itu. Hakikat ini lah yang mendorong Malaysia mempersoalkan mengapa PBB kelihatan seperti bersandiwara, sambil lewa dan bermuka-muka dalam menyelesaikan isu Bosnia.¹⁹

Malaysia membawa isu-isu tersebut ke Parlimen dan bersetuju menjalankan dasar luar dengan lebih serius mengenai masa depan Bosnia. Selain itu, bertunjangkan kepada pencerobohan negara Bosnia oleh Serb, Malaysia bersepakat dalam Dewan Rakyat menggariskan pendekatan-pendekatan berikut sebagai sebab mengapa tindakan Serb perlu dihalang. Malaysia mengambil ketetapan untuk mengutuk pencerobohan dan segala bentuk pencabulan hak asasi orang Islam di Bosnia-Herzegovina khususnya pembersihan etnik.

Selain itu, kerajaan turut meminta Majlis Keselamatan Bangsa-Bangsa Bersatu memenuhi tanggungjawabnya dengan mengambil tindakan tegas melaksanakan resolusi-resolusi Majlis, khususnya dalam membebaskan Sarajevo ibu negara Bosnia-Herzegovina dari serangan dan ancaman Serb dan membuka lapangan terbang Tuzla untuk membolehkan bantuan bekalan makanan dan perubatan sampai kepada mangsa perang di Bosnia-Herzegovina. Di samping itu, Malaysia juga turut menggesa majlis Keselamatan bangsa-bangsa Bersatu menarik balik sekatan senjata yang telah dikenakan ke atas negara Bosnia dan mendesak pihak Perancis dan Britain agar tidak menghalang usaha ini. Dewan juga membuat ketetapan supaya menyampaikan resolusi ini kepada semua Parlimen negara yang berkenaan khasnya kepada Parlimen Britain dan Perancis.²⁰

Berikut adalah ucapan Dr. Mahathir Mohamed berhubung pendirian Malaysia mengenai isu Bosnia dan kekesalannya terhadap peranan PBB di Bosnia-Herzegovina:

Malaysia amat prihatin terhadap masalah Bosnia-Herzegovina. Keprihatinan ini berlandaskan berbagai faktor. Ini termasuklah prinsip-prinsip asas yang telah diwujudkan untuk menjamin keamanan seluruh negara merdeka dan prinsi-prinsip asas yang telah diwujudkan untuk menjamin kesejahteraan hidup seluruh umat manusia. Kedua-dua faktor yang melandasi keprihatinan ini mendorong Malaysia untuk mempersoalkan peranan PBB dalam menangani isu Bosnia-Herzegovina. Berdasarkan situasi dan perkembangan mutakhir tersebut, Malaysia tidak boleh berdiam diri untuk tidak mempersoalkan peranan pihak-pihak yang bertanggungjawab seperti PBB dalam masalah di Bosnia-Herzegovina seperti perilaku PBB yang berprasangka dalam menangani isu tersebut dan krenah PBB yang tidak bersungguh-sungguh untuk menamatkan konflik tersebut²¹. Hakikat ini lah yang mendorong Malaysia untuk mempersoalkan mengapakah PBB kelihatannya bersandiwara, sambil lewa dan bermuka-muka dalam menyelesaikan masalah Bosnia-Herzegovina.

Sebab itu lah Malaysia akan terus berusaha mencari sokongan dunia supaya PBB distrukturkan semula demi keadilan dan kesaksamaan sejagat. Malaysia juga akan terus meyakinkan negara-negara sahabat menerusi Pergerakan Negara-negara Berkecuali (NAM) Persidangan Negara-Negara Islam (OIC) Komanwel, Dialog Selatan-Selatan dan mana forum yang serasi dengan kita agar masalah Bosnia-Herzegovina diperjuangkan hingga berjaya.²²

Pendirian Malaysia adalah jelas, iaitu mengambil berat tentang nasib rakyat Bosnia. Di peringkat antarabangsa Malaysia terus mengambil tindakan supaya jalan penyelesaian dapat dicapai di meja perundingan Bangsa-Bangsa Bersatu.²³ Bagi Malaysia, kerajaan tidak akan berhenti memperjuangkan nasib Bosnia. Sehubungan dengan itu perwakilan Malaysia banyak membuat ucapan-ucapan di Persidangan Antarabangsa seperti di Persidangan PBB dan OIC berpendapat bahawa kumpulan penting yang wajar menyelesaikan masalah ini ialah Amerika, bukan NATO, PBB atau Eropah. Ini kerana ketika itu, Eropah adalah satu entiti yang tidak wujud dari segi penyatuan politik, hanya Amerika sahaja yang mampu menghentikan peperangan tersebut.

Selain itu, semua parti politik di Malaysia termasuk pembangkang meminta Malaysia supaya melaksanakan kempen antarabangsa bagi memecat Boutros-Boutros Ghali, Setiausaha PBB atas kegagalannya menghalang tindakan keganasan dan pembersihan kaum oleh pihak Serbia ke atas orang Islam Bosnia. Malaysia juga mengutuk NATO atas kegagalan badan itu mempertahankan 'kawasan selamat' di Bosnia seperti yang diumumkan oleh PBB sendiri.²⁴ Rakyat Bosnia semakin memerlukan pembelaan sedangkan hak asasi mereka terus dicabul oleh puak Serb yang terus mengganas. Sementara kuasa besar dunia masih berdolak dalik dan puak Serb semakin bermaharajalela dan melakukan kekejaman yang dahsyat.

Pengaruh Agama Islam terhadap Dasar Malaysia Berhubung Isu Bosnia

Namun begitu, faktor dalaman Malaysia sendiri turut menjadi faktor terhadap dasar luar Malaysia berhubung isu Bosnia-Herzegovina. Tidak dapat dinafikan, bagi Malaysia politik dalaman yang mempunyai hubungan dengan Islam turut mempengaruhi dasar luar Malaysia.²⁵ Ahli politik di Malaysia yang dinaungi oleh United Malays National Organisation (UMNO) yang turut memegang jawatan-jawatan penting dalam kerajaan secara langsung telah membentuk dasar luar Malaysia yang mempunyai pengaruh Islam.

Selain UMNO, parti politik dari parti pembangkang seperti PAS turut menyokong penglibatan Malaysia dalam konflik di Bosnia apabila melihat dunia luar terutamanya Barat yang melengahkan usaha gencatan Serbia ke atas Muslim di Bosnia. Walaupun pemimpin PAS tidak mempunyai persefahaman dengan pemimpin kerajaan tetapi berhubung isu Bosnia, usaha kerajaan disokong untuk memperjuangkan nasib orang Islam di Bosnia mendapat sokongan

sebulat suara daripada semua parti-parti politik yang berada dalam Parlimen ketika usul tersebut dibincangkan.²⁶ Walau bagaimanapun, Dr. Mahathir Mohamed tetap menegaskan bahawa bukan hanya masyarakat Bosnia itu Islam, Malaysia memainkan peranan penting tetapi disebabkan ketidakadilan dan penindasan yang berleluasa.

Malaysia amat mengambil berat mengenai Bosnia-Herzegovina bukan semata-mata kerana ia berkaitan dengan agama Islam dan orang Islam. Kami sentiasa mengambil berat apabila dan di mana ketidakadilan dan penindasan bermaharajalela. Malaysia juga pernah menyuarakan pendapatnya mengenai Afrika Selatan, Kemboja dan lain-lain negara bukan Islam yang menghadapi masalah yang serupa.²⁷

Walaupun Perdana Menteri Malaysia menegaskan bahawa faktor keamanan dan pencerobohan hak asasi merupakan tujuan utama Malaysia mengambil pendirian tegas berhubung isu Bosnia tetapi tidak dapat dinafikan bahawa sentimen agama turut memainkan faktor penting dalam menyokong dasar luar Malaysia mengembalikan keamanan di Bosnia. Majoriti penduduknya yang beragama Islam dan pemimpin-pemimpin kerajaan yang beragama Islam turut menjadikan Islam sebagai satu faktor dalam dasar luarnya menangani isu Bosnia. Selain itu, mengikut Nair, masyarakat Islam yang menjadi majoriti di Bosnia tetapi Serb yang merupakan bangsa minoriti telah menekan orang Islam Bosnia.²⁸ Ini menyamai keadaan di Malaysia di mana ramai orang Islam tetapi orang bukan Islam berjaya mengawal orang Islam. Oleh itu, Islam diutamakan dalam pembentukan dasar luar Malaysia, oleh itu masalah Bosnia telah diberi keutamaan dalam polisi luar Malaysia.

Atas pertimbangan-pertimbangan tersebut, Malaysia mengambil pendekatan yang lebih tegas, bersuara lantang dan serius dalam menghadapi isu Bosnia. Justeru, Malaysia memainkan peranan dengan lebih aktif dan memberi sumbangan dengan caranya tersendiri dalam pelbagai peringkat sama ada di peringkat antarabangsa mahu pun dalaman. Tujuan Malaysia adalah untuk menghentikan peperangan dan membela nasib orang Bosnia yang ditindas oleh Serb tanpa pembelaan daripada Amerika dan sekutu Baratnya. Perbincangan berikutnya, akan menganalisis peranan dan sumbangan Malaysia ke arah mencapai matlamat tersebut.

Operasi dan Perkhidmatan Malbatt (*Malaysia Battalion*) di Bosnia-Herzegovina

Peranan dan sumbangan besar Malaysia yang tidak dapat dinafikan dalam konflik di Bosnia ialah perkhidmatan Angkatan Tentera Malaysia sebagai badan pengaman PBB. Malaysia mengambil pendekatan serius dengan menghantar angkatan tenteranya yang pertama ke Bosnia di bawah naungan PBB pada 1 Oktober 1993 di bawah pimpinan Major Jeneral Dato' Md. Hashim Hussein.

Pasukan Malaysia ini dikenali sebagai Malbatt I yang terdiri daripada seramai 996 orang anggota.²⁹

Tanggungjawab Malbatt ialah mencegah merebaknya peperangan, mencegah orang ramai daripada kebuluran, membantu menyediakan perubatan kepada yang sakit dan bersiap sedia mengangkat senjata jika perlu walaupun tidak terlibat dalam operasi ketenteraan. Ini dilakukan dengan beberapa cara. Pertama dengan memberi perlindungan agar bantuan kemanusiaan yang dihantar oleh agensi antarabangsa dapat dihantar masuk ke kawasan tersebut. Kedua, membantu penduduk Bosnia agar dapat hidup secara normal dan sebaik mungkin. Akhir sekali, melibatkan diri dengan aktiviti-aktiviti kemasyarakatan seperti membina sekolah-sekolah, jambatan dan sebagainya bagi meningkatkan taraf kehidupan penduduk Bosnia.³⁰

Ini merupakan kali pertama Malaysia berkhidmat di negara Eropah yang mempunyai cuaca yang sejuk berbanding dengan pengalaman tentera Malaysia sebelum ini yang terlibat dengan PBB di Somalia, Kampuchea dan Namibia. Ini merupakan lembaran baru dalam sejarah ATM. Selain daripada cuaca yang berbeza, bilangan ATM yang dihantar ke Bosnia oleh PBB adalah lebih ramai berbanding misi-misi lain. Ini juga kali pertama ATM diberi mandat mengendalikan peralatan perang termasuk kereta kebal.³¹ Kesungguhan dan kecekapan Malbatt dalam operasi di Bosnia diakui dan mendapat pengiktirafan daripada PBB.³² Pengiktirafan yang membanggakan ialah pelantikan Jeneral empat bintang sebagai Panglima Pasukan dan pelantikan seorang Jeneral satu bintang di ibu pejabat PBB di New York.³³

Pada Februari 1993, Angkatan Tentera Malaysia menyertai UNPROFOR. Pendirian Malaysia mengenai kehadiran tenteranya di UNPROFOR adalah tegas. Ini terutamanya selepas tragedi yang menimpa pegawai Malaysia yang maut dalam operasi mencari periuk api di Bosnia-Herzegovina. Keadaan tersebut meningkatkan lagi keyakinan Malaysia bahawa Malaysia perlu berkhidmat untuk lebih lama lagi di Bosnia-Herzegovina. Tanggungjawab Angkatan Tentera Malaysia di bawah UNPROFOR ialah mewujudkan keamanan dan keselamatan di Bosnia-Herzegovina.

Malaysia kemudiannya tidak berpuas hati apabila UNPROFOR gagal mencapai tanggungjawabnya untuk membawa keamanan kepada Bosnia. Masyarakat Islam Bosnia masih menjadi sasaran keganasan pihak Serb dan tidak diberi perlindungan yang sewajarnya.³⁴ Wakil khas PBB mengenai UNPROFOR ini adalah orang yang kelihatannya adalah orang yang berdolak dalik. Ini kerana UNPROFOR yang ditugaskan untuk menjalankan operasi *peace keeping* pada waktu yang sama membuat perundingan dengan orang yang menjadi penjenayah atau penganas. Perkara ini dilihat oleh Malaysia sebagai babak-babak sandiwara dan Malaysia terperangkap dengan tindakan kuasa besar ini. Walaupun Malaysia mahu terus hadir dalam operasi UNPROFOR tetapi pada waktu yang sama perkara kepura-puraan tetap berlaku.³⁵ Tujuan Malaysia menawarkan tenteranya ke Bosnia-Herzegovina bukanlah semata-mata untuk memenuhi kemahuan dan hajat Amerika melalui

PBB tetapi demi keamanan sejagat. Kegagalan UNFROPOR mencapai objektif di Bosnia-Herzegovina bukan sahaja dikecam oleh Malaysia tetapi anggota-anggota PBB yang lain sehingga menyebabkan PBB mengundur diri pada bulan Disember 1995.

Pengunduran ini digantikan dengan NATO di mana kekuatan Malbatt dipertingkatkan daripada 996 kepada 1533. Malbatt telah dinamakan semula sebagai *First Malaysian Contigent atau MALCON I*. MALCON I memulakan tugas pada 1 Mac 1996 dan bertugas di Bosnia-Herzegovina sehingga Jun 1996. Tugas MALCON adalah bagi melaksanakan aspek-aspek ketenteraan dalam kawasan yang dipertanggungjawabkan di Bosnia.³⁶ Adalah dianggarkan Malaysia telah memperuntukkan sebanyak RM 93,971,000 untuk membiayai perbelanjaan Angkatan Tentera Malaysia menyertai misi Pertubuhan Bangsa-Bangsa bersatu di Bosnia-Herzegovina.³⁷

Malaysia Mendesak OIC Menuntut Keadilan bagi Bosnia

Pada April 1993, Malaysia menekankan negara-negara Islam OIC yang bermesyarat di Karachi perlu menuntut sebulat suara supaya PBB menarik balik sekatan senjata ke atas orang Islam Bosnia. Persidangan OIC menampakkan pendirian yang lebih tegas agar rakyat Bosnia mempunyai senjata untuk mempertahankan diri daripada keganasan Serb. Sekiranya PBB enggan, campurtangan secara ketenteraan harus dilakukan segera demi menyelamatkan nasib orang Bosnia. Malaysia berharap melalui tekanan yang diberikan oleh OIC kepada PBB membolehkan satu tindakan tegas dan lebih berkesan dapat dilaksanakan untuk menghentikan peperangan ini dengan serta merta.³⁸ Malaysia juga melalui OIC melobi agar tentera Malaysia diperluaskan tanggungjawab mereka daripada '*peace keeping*' kepada penglibatan dalam operasi perang sekiranya diperlukan.

Malaysia juga telah menggunakan pengaruh diplomatik dengan menganjurkan mesyuarat OIC bagi mempertemukan pemimpin-pemimpin daripada 13 buah negara OIC di Putra World Trade Centre, Kuala Lumpur pada 1995, khusus untuk membincangkan mengenai isu Bosnia.³⁹ OIC menggunakan tiga negara anggota yang berada dalam PBB iaitu Pakistan, Maghribi dan Djibouti untuk mendesak PBB menarik balik sekatan senjata ke atas Bosnia.⁴⁰ Rundingan dalam kalangan pemimpin negara-negara Islam sepakat sebulat suara menegaskan komitmen untuk terus menyokong kedaulatan dan kemerdekaan Bosnia-Herzegovina dan meminta semua negara-negara anggota menawarkan bantuan perdagangan, ekonomi dan bantuan teknikal kepada kedua-dua kerajaan Bosnia dan Croatia yang musnah akibat perang.⁴¹ Malaysia ingin supaya OIC bekerjasama dengan pertubuhan antarabangsa lain ke arah mengambil yang lebih berkesan bagi membantu rakyat Bosnia-Herzegovina. Malaysia turut menekankan dan menyarankan supaya negara OIC memberi bantuan kemanusiaan kepada rakyat Bosnia-Herzegovina yang memerlukan sumbangan tersebut.⁴²

Malaysia juga melobi kepada kepada PBB melalui *Contact Group* (Kumpulan kecil Negara-negara anggota OIC) yang aktif mengadakan hubungan dan rundingan dengan PBB supaya terus mendesak dan memastikan semua maklumat dan pandangan negara-negara Islam diambil kira oleh PBB. Malaysia merupakan salah sebuah negara yang menjadi anggota *Contact Group* ini.⁴³ *Contact Group* yang aktif di New York ini telah memberi tekanan kepada PBB melalui surat dan desakan secara persendirian yang dikemukakan oleh Setiausaha Agung OIC sendiri. Malaysia sebagai badan yang mewakili OIC turut menghantar mesej yang keras kepada setiausaha PBB Boutros-Boutros Ghali supaya meletakkan jawatan kerana kegagalannya menangani isu Bosnia. Ini merupakan satu tekanan moral kepada setiausaha PBB itu untuk mempertimbangkan kenyataan Malaysia.⁴⁴

Malaysia dan OIC memohon supaya sebuah tribunal khas ditubuhkan untuk menyiasat kekejaman Serbia di Bosnia.⁴⁵ Ini mendatangkan hasil yang positif apabila PBB bersetuju menubuhkan tribunal khas untuk membicarakan bekas Presiden Serbia iaitu Slobodan Milosevic. OIC meminta supaya PBB tegas dan mempercepatkan mengembalikan kedaulatan dan kemerdekaan Bosnia-Herzegovina.⁴⁶ Malaysia percaya bahawa Amerika mempunyai peralatan canggih berkeupayaan dan boleh memainkan peranan penting dalam menyelesaikan isu Bosnia-Herzegovina. Melalui persidangan tersebut, Malaysia turut mengesyorkan semua negara harus menggunakan haknya untuk bersuara dan memainkan peranan aktif dalam menggerakkan badan dunia (PBB) supaya mencerminkan satu badan yang mewakili masyarakat antarabangsa dan bukannya monopoli mana-mana pihak.

Apa yang penting, perjumpaan dalam kalangan wakil negara-negara OIC yang terdiri daripada Menteri Pertahanan dan Ketua Angkatan Tentera, telah mengambil langkah tegas bahawa negara OIC harus membantu masyarakat Bosnia. Pertemuan di Kuala Lumpur ini sedikit sebanyak memberi kesedaran kepada pihak Barat supaya memberi tekanan kepada pihak-pihak yang berkonflik untuk mencapai keamanan.⁴⁷ OIC merupakan salah satu saluran diplomatik antarabangsa yang digunakan oleh Malaysia untuk memberi tekanan kepada PBB dan negara Barat mengenai peperangan di Bosnia. Malaysia turut memainkan peranan yang aktif dalam forum-forum antarabangsa anjuran OIC bagi mencari penyelesaian terbaik berhubung isu Bosnia supaya diterima oleh dunia keseluruhannya.

Malaysia Memperjuangkan Nasib Rakyat Bosnia dalam Mesyuarat NAM (Non Aligned Movement) di Indonesia

Malaysia telah mengambil kesempatan semasa mesyuarat NAM yang diadakan di Indonesia pada Mei 1992 meminta kerjasama Presiden Suharto menengahkan agenda mengenai Bosnia dalam mesyuarat tersebut untuk mendapat perhatian antarabangsa tentang keganasan terhadap orang Bosnia. Walaupun Suharto pada peringkat awal konflik enggan terlibat dengan masalah Bosnia, tetapi

akur atas permintaan Malaysia dan turut bersama Malaysia memberi sokongan kepada masyarakat Islam Bosnia.⁴⁸ Dalam mesyuarat di NAM Dr. Mahathir Mohamed mempersoalkan fungsi PBB untuk menyelesaikan perang di Bosnia.

'Berapa ramai lagi yang akan dibunuh dan diseksa sebelum PBB memutuskan untuk menggunakan kekerasan.?'⁴⁹

Mahathir dalam mesyuarat di NAM menegaskan bahawa tindakan Barat di Bosnia-Herzegovina adalah berbeza dengan tindak balas mereka di Iraq terhadap pendakwaan pembunuhan puak Kurdis di sana. Dr Mahathir juga menarik perhatian tentang isu Bosnia dengan memaklumkan bahawa telah ada kapal dan pejuang jet kepada Serbia, malah telah ada tentera, wang dan perubatan kepada Serbia tetapi ditiadakan begitu sahaja oleh Amerika. Jika ini lah wajah Amerika dalam menghadapi perang di Bosnia, menurut Dr. Mahathir wajah order baru dunia itu amat menggerunkan sekali. Mahathir juga menegaskan bahawa tiada guna resolusi yang diberikan kepada Serbia jika Serbia tidak mematuhi. Bagi Mahathir hanya kekerasan sahaja yang dapat menghalang. Selain itu negara-negara Islam sanggup memberi bekalan senjata dan kewangan agar rakyat Bosnia dapat mempertahankan diri selaras dengan Piagam PBB artikel 51.

Sebagai strategi dan langkah awal untuk memecat Boutros-Boutros Ghali, Malaysia telah menyatakan pendiriannya terhadap keputusan tersebut. Malaysia telah mencadangkan supaya diadakan satu kenyataan yang khusus mengenai Bosnia dan kenyataan ini adalah suatu kenyataan yang menggambarkan sikap Asia yang begitu tegas mengenai Bosnia. Pertama kalinya, kerjasama serantau ini telah bersetuju menegaskan bahawa Bosnia patut diberi hak untuk mempertahankan negaranya. Antaranya, Bosnia seharusnya diberi bantuan di samping bersetuju supaya sekatan senjata yang dikenakan ke atas Bosnia diketepikan. Ini merupakan matlamat dan tanggungjawab utama Malaysia yang ingin dicapai daripada ASEAN dan Malaysia berjaya mendapat sokongan ASEAN untuk mencapai matlamat tersebut.⁵⁰

Sumbangan Angkatan Belia Islam Malaysia (ABIM) Membantu Mangsa Perang Bosnia

Selain daripada inisiatif kerajaan membantu mangsa perang Bosnia, peranan badan-badan bukan kerajaan turut prihatin memberi bantuan kepada masyarakat Bosnia. Salah satu badan yang menonjol ialah ABIM.⁵¹ Bagi membantu Mangsa-mangsa perang ABIM telah menubuhkan Pusat Bantuan Malaysia di Zagreb, Croatia. Ia juga telah memulakan satu tabung yang dinamakan Tabung Bosnia-ABIM dan semenjak 1992 ABIM telah melancarkan program anak angkat. ABIM sebenarnya telah menubuhkan banyak institusi yang aktif dalam bidang pendidikan, ekonomi, kerja-kerja sosial, penerbitan dan juga penyebaran maklumat demi membantu memenuhi keperluan orang Islam dalam

menghadapi era kebangkitan Islam sedunia. Antaranya, badan ini memastikan kanak-kanak Bosnia tidak dihalang daripada bersekolah disebabkan peperangan yang berlaku di tanah air mereka.

ABIM turut mendesak Pergerakan Negara-Negara Berkecuali (NAM) yang bermesyarikat di Indonesia pada 1992, supaya mengambil ketetapan yang dapat menghentikan serangan tentera Serbia ke atas penduduk Bosnia-Herzegovina. Setiausaha Agung ABIM, Mohd Anuar Tahir, permintaan itu dibuat dalam sepucuk surat yang dikirimkan kepada Sekretariat Persidangan NAM.⁵² ABIM mendesak NAM mengambil tindakan tegas bagi menghentikan serangan tentera dan gerila Serbia yang tidak berperikemanusiaan ke atas penduduk Bosnia-Herzegovina.

ABIM juga menghubungi pelbagai pertubuhan bukan kerajaan di seluruh dunia agar menghantar perutusan yang sama bagi menghalang pembunuhan ke atas rakyat Bosnia-Herzegovina. ABIM merayu supaya NAM melihat masalah yang dihadapi oleh rakyat Bosnia. Contohnya, mereka terpaksa meninggalkan rumah masing-masing disebabkan pergaduhan dan perselisihan antara tentera Serbia dan gerila di Bosnia-Herzegovina. ABIM juga menyedarkan banyak pihak bahawa keganasan Serbia telah menyebabkan beribu-ribu rakyat Bosnia yang tidak berdosa meninggal dunia, ini tidak termasuk kemusnahan harta benda termasuk bangunan bersejarah dan tempat-tempat beribadat yang terpaksa ditanggung oleh rakyat tersebut.⁵³

ABIM telah melancarkan Tabung Bosnia untuk membantu rakyat Bosnia-Herzegovina yang dilanda peperangan dengan gerila Serb yang dibantu oleh Serbia. Presiden ABIM, Dr Muhammad Nur Manuty, yang melancarkan kempen tabung itu berkata, pertubuhannya sentiasa peka dengan isu kemanusiaan terutama membabitkan umat Islam.⁵⁴ ABIM telah diiktiraf sebagai salah satu badan sukarelawan dari dunia luar untuk membantu rakyat Bosnia.⁵⁵ ABIM melalui kutipan Tabung Bosnia sehingga Jun 1992 berjaya mengumpulkan sejumlah \$10,000 daripada individu dan institusi-institusi lain di Malaysia. Adalah difahamkan bahawa terdapat beribu-ribu penduduk Bosnia-Herzegovina terbunuh dan cedera manakala hampir sejuta menjadi pelarian perang.

ABIM berharap Russia menunaikan janjinya menyokong pembatalan sekatan senjata ke atas Bosnia- Herzegovina, jika penganas Serb menolak pelan damai terbaru. Penolong Setiausaha Agungnya, Asri Abdul, berkata negara Eropah, Amerika Syarikat dan Russia perlu menghukum penganas Serb jika mereka enggan menerima pelan damai itu kerana Bosnia dan Croatia sudah bersetuju.⁵⁶

ABIM turut menganjurkan pameran di Kuala Lumpur untuk menyedarkan masyarakat bahawa rakyat Bosnia masih menghadapi kekejaman Serb dan Croat.⁵⁷ Bagi membantu mendapatkan sumber kewangan bagi mangsa Bosnia, ABIM turut bekerjasama dengan kumpulan nasyid dari Bosnia untuk mengadakan persembahan amal bagi mengisi tabung Rakyat Bosnia-ABIM. Malah langkah yang diambil oleh ABIM tersebut turut disokong dan dialu-

alukan oleh kerajaan negeri Selangor. Ini dianggap sebagai tanggungjawab rakyat Malaysia dalam usaha terus membantu rakyat Bosnia.⁵⁸ Selain itu, atas usaha ABIM, pertubuhan ini telah berjaya dengan kerjasama Persatuan Perubatan Islam Malaysia menghantar sembilan doktor dan dua jururawat Malaysia untuk berkhidmat dengan sukarelawan di Bosnia bagi membantu mangsa perang.⁵⁹

Penempatan Pelarian Bosnia di Malaysia

Kerajaan Malaysia turut melaksanakan program bantuan kepada mangsa peperangan Bosnia-Herzegovina. Kerajaan Malaysia bersedia untuk menerima dan memberikan perlindungan sementara kepada mereka. Terdapat beberapa kumpulan yang tiba di Malaysia dan ditempatkan di beberapa buah negeri di Malaysia. Adalah dilaporkan seramai lebih kurang 200 orang Bosnia telah ditempatkan di rumah perlindungan. Rakyat Malaysia menyambut baik usaha murni kerajaan. Antaranya, kerajaan negeri Sarawak telah menawarkan program anak angkat kepada sebahagian besar anak Bosnia-Herzegovina yang tiba ke Malaysia sebagai perlindungan sementara sehingga negara bekas Yugoslavia itu mencapai keamanan. Manakala, ABIM juga telah menyediakan perlindungan kepada sebahagian besar mangsa pelarian perang tersebut.⁶⁰

Sehingga tahun 1993, adalah dianggarkan seramai 300 orang rakyat Bosnia yang dibawa masuk melalui Program Perlindungan Sementara kepada rakyat Bosnia yang dikendalikan oleh Jawatankuasa Penyelaras tersebut. Di samping itu, terdapat juga rakyat Bosnia lain yang bekerja dengan pihak swasta tetapi bilangannya tidak dapat dikenalpasti oleh kerana mereka tidak digolongkan dalam program bantuan kepada rakyat Bosnia.⁶¹ Mereka yang dibawa masuk ke Malaysia adalah terdiri daripada tawanan perang, pelarian perang dan anak-anak yatim. Kerajaan Malaysia telah memperuntukkan US\$500,00 kepada kerajaan Bosnia sementara. Rakyat Malaysia sendiri melalui kutipan derma Tabung Bosnia telah menghulurkan sumbangan bantuan peri kemanusiaan pakaian panas dan makanan.⁶²

Malaysia sehingga tahun 1994, jumlah pungutan wang yang telah berjaya dikumpulkan untuk Tabung Mangsa Bosnia adalah sebanyak RM3,268,746.04. Sumbangan tersebut diberikan oleh rakyat Malaysia secara individu dan organisasi-organisasi di Malaysia kepada tabung Bosnia. Jumlah ini adalah termasuk derma daripada penjualan buku '*Bosnia- Voices of Malaysia*' dan derma yang diperoleh daripada Parliamen Malaysia sehingga January 1994 iaitu sebanyak RM 947,067.11. Sehingga 31 Mac 1994, sebanyak RM 1,337,615 telah dibelanjakan untuk menyelenggarakan Program Pemulihan Pelarian Bosnia di Malaysia.⁶³

Sarawak menawarkan program anak angkat kepada sebahagian besar anak Bosnia-Herzegovina yang tiba ke Malaysia sebagai memberi perlindungan sementara daripada kekejaman puak Serbia. Sebahagian besar pelarian Bosnia daripada seramai 300 orang ditempatkan di bawah perlindungan ABIM

dan sebahagian lagi akan ditempatkan di Rumah Kebajikan Anak Yatim negeri Sarawak.

Bantuan Kewangan dan Teknikal

Semasa perang Serbia-Bosnia, banyak kegiatan sukarela telah dilaksanakan oleh badan-badan bukan kerajaan bagi mengumpulkan bantuan untuk orang-orang Bosnia. Jumlah sumbangan yang dikumpulkan oleh masyarakat Malaysia adalah melebihi US \$2 juta. Tambahan lagi, kerajaan Malaysia juga aktif membantu membina semula negara Bosnia. Berbagai usaha fiskal dan non fiskal telah dijalankan.⁶⁴ Malaysia menyatakan kesediaan dan keupayaannya untuk membantu Bosnia dalam usaha membangunkan semula ekonomi negara itu. Dalam usaha untuk membantu Bosnia-Herzegovina, Malaysia telah membentuk beberapa program seperti 'Program Kerjasama Teknikal Malaysia'. Program yang dilaksanakan oleh kerajaan Malaysia ini berupaya untuk membantu dan melatih rakyat Bosnia-Herzegovina dalam pelbagai kemahiran dan diharapkan dapat menyediakan lebih banyak peluang pekerjaan kepada penduduk Bosnia. Seterusnya usaha Malaysia untuk membantu ekonomi Bosnia lebih jelas melalui penubuhan Majlis Perniagaan Malaysia-Bosnia. Melalui penubuhan majlis tersebut, diharapkan lebih banyak pemodal-pemodal swasta yang akan melabur di Bosnia Herzegovina dan menyumbang ke arah perkembangan ekonomi negara itu.⁶⁵

Kesimpulan

Berdasarkan analisis kepada perbincangan dalam artikel ini, faktor yang mendorong Malaysia untuk terlibat dengan lebih aktif dalam dasar luarnya berhubung isu Bosnia adalah didorong oleh kekecewaan terhadap Amerika dan UN dalam menghentikan peperangan di Bosnia. Sikap double-standard dan sikap pilih kasih yang jelas dipamerkan oleh Amerika dan UN dalam menangani isu Bosnia telah menyemarak semangat Malaysia untuk memperjuangkan keadilan bagi Bosnia dan mempersoalkan kredibiliti badan dunia itu sebagai badan pengaman. Walaupun sebagai negara membangun, Malaysia tidak mempunyai peralatan canggih seperti Amerika dan negara Barat yang lain untuk menghentikan peperangan di Bosnia-Herzegovina, tetapi Malaysia telah memainkan peranan dan memberi sumbangan dengan caranya yang tersendiri.

Malaysia terang-terangan telah mengkritik dan menonjolkan kepada dunia sikap Amerika dan Barat yang sering berdolak dalik untuk mewujudkan keamanan di Bosnia. Dr. Mahathir Mohamed, sering melontarkan suaranya dengan tegas dan konsisten melalui forum-forum antarabangsa yang dianjurkan oleh OIC dan NAM untuk memperjuangkan nasib masyarakat Islam Bosnia supaya mendapat pembelaan yang sewajarnya. Selain itu, salah satu peranan besar Malaysia yang tidak dapat dinafikan oleh dunia ialah sumbangan kontinjen

Malaysia sebagai badan pengaman PBB dalam konflik di Bosnia-Herzegovina 1992-1995.

NOTA

- ¹ Roy Gutman, *A Witness To Genocide*, New York: MacMillan Publishing Company, 1993. hlm. xviii.
- ² Salahi Ramadan Sonyel, *The Muslims of Bosnia*, UK: The Islamic Foundation., 1994, hlm. 31.
- ³ William Jefferson Clinton atau Bill Clinton memegang jawatan Presiden Amerika dari tahun 1993-2001 dan merupakan Presiden yang ke 42.
- ⁴ David Rieff, *'Slaughterhouse' Bosnia and the failure of the West*. New York: Simon and Schuster. 1996, hlm. 27.
- ⁵ *Dewan Rakyat*, 27 April 1993. hlm 25.
- ⁶ *Ibid.*, hlm. 69.
- ⁷ *Ibid.*, hlm. 70.
- ⁸ *Ibid.*, hlm. 75.
- ⁹ Boutros Boutros Ghali adalah Setiausaha Agung ke 6 Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu yang berkhidmat dari 1992-1997.
- ¹⁰ George Herbert Walker Bush atau George W. Bush adalah Presiden Amerika Syarikat dari tahun 1989-1993 dan merupakan Presiden Amerika yang ke 41.
- ¹¹ Roy Gutman, *A Witness to Genocide*, New York: Macmillan, 1993, hlm. xvii.
- ¹² *Berita Harian*, 6 April 1993.
- ¹³ *Harakah*, 25 Mei 1992.
- ¹⁴ *Ibid.*
- ¹⁵ UNPROFOR atau United Nations Protection Force adalah pasukan keamanan yang ditubuhkan oleh PBB untuk menghentikan peperangan di Bosnia.
- ¹⁶ Ucapan "Perasmian Pameran Mengenai Penglibatan Malaysia Dalam Operasi Pengaman PBB" oleh Tun Dr. Mahathir Bin Mohamed, Muzium Negara, Kuala Lumpur pada 26/10/1995. Dicapai di Koleksi Arkib Ucapan Ketua Eksekutif, www.pmo.gov.my.
- ¹⁷ Ucapan "Majlis Perasmian Persidangan" oleh Tun Seri Dr. Mahathir Bin Mohamed, Bank Negara, Kuala Lumpur pada 3/6/1993. Dicapai di Koleksi Arkib Ucapan Ketua Eksekutif, www.pmo.gov.my.
- ¹⁸ Gamal Nasir, 'Agenda Amerika di Bosnia', dalam Pentas Dunia, 26 Julai 1993. <http://gamalnasir.blogspot.com>.
- ¹⁹ *Berita Harian*, 20 Jan 1994.
- ²⁰ Usul Bosnia-Herzegovina di *Dewan Rakyat*, 28 Oktober 1993. Dlm Ruhanie Ahmad (pnyt) *Bosnia Suara Keprihatinan Malaysia*, Kuala Lumpur: Titian Klasik, 1994, hlm. 3.
- ²¹ Mahathir Mohamad 'Ucapan alu-aluan dalam pelancaran perasmian 'Bosnia suara Keprihatinan Malaysia' pada 3 Januari 1994 dalam 'Teks Suara keprihatinan Malaysia', dalam Ruhanie Ahmad, Kuala Lumpur: Titian Klasik, 1994.
- ²² *Ibid.*
- ²³ *Dewan Rakyat*, 17 Mei 1993.
- ²⁴ *Dewan Rakyat*, 14 Ogos 1995, hlm. 11.
- ²⁵ Shanta Nair, *Islam In Malaysian Foreign Policy*, New York: Routledge, 1997, hlm. 4.
- ²⁶ *Dewan Rakyat*, 30 Ogos 1995, hlm. 11.

- 27 Ucapan Mahathir Mohamad dalam Mohd Najib Tun Razak, *Demi Keamanan: Suatu Ilustrasi Usaha Malaysia Demi Keamanan di Bosnia*, Selangor: Pelanduk Publications, 1996, hlm. 5.
- 28 Shanta Nair, *Islam In Malaysian Foreign Policy*, hlm. 257.
- 29 Md Hashim Hussein, *Malaysian Tigers In Bosnia*, Kuala Lumpur: Berita Publishing, 1996, hlm. 8.
- 30 Mohd Najib Tun Razak, *Demi Keamanan*, hlm. 23.
- 31 Md Hashim Hussein, *Malaysian Tigers In Bosnia*, hlm. 11.
- 32 Ibid.
- 33 Mohd Najib Tun Razak, *Demi Keamanan*, hlm. 19.
- 34 *Dewan Rakyat*, 10 Mei 1993.
- 35 Ibid.
- 36 United Nation Protection Force In Bosnia-Herzegovina (1993-1996) <http://maf.mod.gov.my>.
- 37 *Dewan Rakyat*, 5 Mei 1994, hlm. 53.
- 38 Ibid.
- 39 *New Straits Times*, 17 September 1995.
- 40 *Berita Harian*, 5 Feb 1993.
- 41 Ibid.
- 42 *Dewan Rakyat*, 27 April 1993, hlm. 24.
- 43 *Dewan Rakyat*, 17 Mei 1993, hlm. 22.
- 44 *Dewan Rakyat*, 14 Ogos 1995, hlm. 12.
- 45 *Berita Harian*, 16 Feb 1993.
- 46 *Dewan Rakyat*, 20 Mei 1993, hlm. 25-26
- 47 Ibid., hlm. 18.
- 48 Leo Suryadinata, *Islam and Suharto's Foreign Policy: Indonesia, The Middle East and Bosnia. Asean Survey*, Vol.35, No.3, University of California Press.USA. Mac, 1995, hlm. 291-303.
- 49 *Berita Harian*, 17 Jan 1993.
- 50 *Dewan Rakyat*, 14 Ogos 1995, hlm. 13.
- 51 Mohd Najib Tun Razak, *Demi Keamanan*, hlm. 18.
- 52 *Utusan Malaysia*, 16 Mei 1992.
- 53 Ibid.
- 54 *Utusan Malaysia*, 10 Jun 1992.
- 55 *Dewan Rakyat*, 20 May 1993.
- 56 *Utusan Malaysia*, 26 Jun 1992
- 57 *Utusan Malaysia*, 2 Januari 1994
- 58 *Utusan Malaysia*, 18 Januari 1994
- 59 *Utusan Malaysia*, 12 Julai 1992
- 60 *Berita Harian*, 27 Januari 1993
- 61 *Dewan Rakyat*, 3 Mei 1994.
- 62 Ibid.
- 63 *Dewan Rakyat*, 27 April 1993.
- 64 Mohd Najib Tun Razak, *Demi Keamanan*, hlm.19.
- 65 Azlizan Mat Enh, *Bosnia-Herzegovina Selepas Perang 1992-1995: Tumpuan kepada Pembangunan Masyarakat*, Proceeding in Community Development, USM, Penang. 2-3 Februari, 2007.